

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/5, p. 111-122

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11528>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 27.02.2017 ✓ Accepted/Kabul: 20.03.2017
✍ Referees/Hakemler: Yrd. Doç. Dr. Gaye Belkız YETER – Yrd. Doç.
Dr. İlker TOSUN

This article was checked by iThenticate.

TÜRK ATASÖZLERİNDE DAĞ KAVRAMININ MEKÂNSAL İŞLEVİ

*Birol BULUT**

ÖZET

Atasözleri toplumun kültürel bütünlüğünü, deneyimini, hayata karşı bakış açısını bir potada eritip ayrıca oluşturduğu sanatsal formla gelecek nesilleri aydınlatan bir kimlik niteliği taşır. Bu kimliğin içerisinde kullanılan bazı kavramlar bir şekilde cemiyetin hayatına dokunmuş ve ortak hafızasında yer etmiştir. Türk kültürü için dağlar bu kavramlardan biridir. Çünkü Türklerin tarih sahnesine çıktığı zamandan bugüne değin dağlar, yaşadıkları coğrafyanın bir gerçeği olmuştur. Bu gerçeğe birlikte hayatlarını şekillendiren Türkler ayrıca dağları estetik bir değer olarak sanat ürünlerinde kullanmışlardır. Dağlar sadece atasözleri için değil gerek Türk halk edebiyatının, klasik Türk edebiyatın gerek yeni Türk edebiyatının yararlandığı imgelerden biri olmuştur. Peki, dağların imgesel değerini oluşturan sebepler nelerdir? Hiç kuşkusuz dağlar öncelikle göze hitap eder. Dolayısıyla insan bilincinde dağlar, mekânsal nitelikleriyle belirir. Şekli ve hacmi ile ön plana çıkan dağlar, görüntüsü nedeniyle diğer tabiat elemanlarından ayrılır. İmgeselliği ortaya çıkarmak için de ilk olarak görüntünün niteliklerinin tespit edilmesi gerekir. Türkler için zamanla kültürel bir simge hâline gelen dağların edebî sahada izinin sürüleceği mecra bu bakımdan toplumun en eski düşünce biçimini yansıtan kolektif birikimi olan atasözleridir. İncelememizde atasözlerinin genel bir tarifini verdikten sonra dağ kavramının atasözlerinde hangi mekânsal özellikleriyle yer edindiğini ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Atasözleri, Dağ, Mekân.

* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, El-mek: birollbulutt@gmail.com

SPATIAL FUNCTION OF THE CONCEPT OF MOUNTAIN IN TURKISH PROVERBS

ABSTRACT

As proverbs include the cultural unity, experiences, and life perspective of a society, they enlighten the future generations with an artistic identity. The concepts used in this identity touch upon the lives of the people in a given society and leave a mark on their collective memory. For Turkish culture, mountain is one of these concepts for the reason that it has been an inevitable part of the geography Turks have been living in since they claimed their place in history. Hence, they have employed mountains aesthetically in their works of arts. Mountains have been an image (a subject matter) not only for proverbs but also for Turkish folk literature, classical Turkish literature, and modern Turkish literature. What makes the mountains imaginatively significant? For sure, they appeal to the eye. Thus, in the consciousness of people, they exist with their spatial qualities. In addition to coming to the fore thanks to their shapes and sizes, their appearances make them significant. To expose the imaginativeness, the qualities of the image should be determined. Proverbs, which represent the collective and the oldest ways of thinking of a society, are the ones to track down the traces of mountains in literary platform. In this study, after a general description of proverbs, I intend to present the spatial characteristics through which the concept of mountain is studied in proverbs.

STRUCTURED ABSTRACT

Proverbs are culturally formed, anonymous aesthetic sayings that reflect the perspective and philosophy of a society and hand down the experiences to the next generations. It is possible to suggest that they emerge as a result of a factual event. A thing, an event, or an object is detached from being concrete and is attributed an abstract form being commonly used. Thus, the concreteness is neglected and perspectives of meaning come to the fore. However, it is a fact that the object that are not memorized by the society do not turn out to be a part of artistic use. The way the society thinks, its language, and culture cannot be thought independent from the dynamics of life and most importantly geography. As İbn-i Haldun states “geography is destiny”. The impact of geography is seen from daily life to aesthetic one.

The destiny of Turks begin in Middle Asia, a mountainside. They attach the mountains into their belief systems and regard them as holy. Therefore, the roots of this relationship date back to mythological eras. The reason why mountains are regarded as holy in their belief systems can be thought to be resulting from the mighty appearance that scares people and makes them feel unable or weak. In other words, mountains gain meaning by attracting the eye at first and that is how they are attached to the belief systems and daily life. When Turks migrated to Anatolia, they encounter the mighty mountains once again. They not only faced a different belief in mountains but also learned the symbolic

Turkish Studies

meanings of theirs in Islamic disciplines. For example, the proverbs of “*Dağ yürümezse abdal yürür.*”, “*Dağlar kadar günaha darı kadar iman*” are made as a result of Islam. Therefore, mountains are given the aspect of being a concept. We can see this in the written and oral literature.

At first, we see mountains with their spatial aspects but as they are used in rhetorics, literature they gain an abstract meaning. In proverbs, mountains are used metaphorically. The use of mountains in proverbs with respect to their spatial aspects is generally about their height and mighty appearance. Their fearsomeness and the impression that they cannot be crossed are associated with wisdom, consultation, and recommendation.

Another concept used with mountains is materiality. Property, assets represent the power one has and these means of power are superior to mountains in proverbs. Sadness is studied through the metaphor of mountain-smoke. Mountain represents the individual while smoke represents the problems he faces. Similarly, sadness is also represented through the metaphor of mountain-snow. The snow makes the mountain look different from what it really does. The coming of winter is first understood with the snow on the top of the mountains. Mountains physically change with the snow. However, the concensus is that the lofty one with might and power do not change formally, in appearance. Starting from this point of view, mountains are likened to individuals while snow represents trouble, sorrow, and insecurity. In addition to that the disappearance or fall of the mountains are identified with death.

Even though mountains are the sources of plentifulness, in some proverbs, they are barren and expected to be fruitful, productive if cultivated. In proverbs, mountains are identified with effort, skill, sedulity, industriousness, and foreseeing the results of an action. Moreover, the steadiness of a mountain is used as a metaphor to depict the relationships, to asses something, and to define the relationship between the ruler and ruled.

In Turkish Literature, mountains are also used as a shelter of the hero fighting the power-holders, a protecting space, a symbol of uprising against the authority. Mountains, as they support the bandits and outcasts with their grandness, happen to be the spaces for studying the relationship of intention and behavior.

The reason why mountains evoke fear and respect upon people is that they are deserted, uninhabited, hubbly, and home to wild-life. In some proverbs, mountains are places that are not civilized and they represent the home for ignorant, rude, and corrupted people. Also, in order to strengthen the meaning, mountains-stone are used to emphasize the entirety, wholeness, and majority.

As mountains are difficult to cross with their steepness, they are accepted to be the spaces of difficulty representing the difficult journey. In addition to this, mountains are regarded to be the symbols of rural areas. The distance from centers give different meanings to mountains such as the value of life, absence from home, separation, perception of reality, accusing someone with something irrelevant. Moreover, in order

to create a density and variety of meaning, in proverbs metaphors of mountains-animals are also used.

Keywords: Proverbs, Mountain, Space.

Giriş

Eski Türkçe metinlerinde “sab-sav”, İslâmî literatürün etkisiyle XI.-XX. yüzyıllar arasında “mesel, durûb-i emsâl, darb-ı mesel” gibi muhtelif tabirlerle karşılanan atasözleri (Elçin, 1981: 681-682); milletlerin sosyo-ekonomik, etno-kültürel, ahlakî, dinî, içtimaî, ananevî, örfî deneyimlerinden doğup gelecek nesillere bu tecrübeleri etkili ve kısa yolla anlatmayı esas aldığı gibi toplumun genel hayat felsefesini ortaya koyduğu kültür hazinesidir. Kültürün ve toplum deneyiminin beslendiği kaynak ise sosyal hayat ve ilişkili olduğu unsurlardır. Tabiat olaylarını, malzeme yapımında kullanılan teknikleri, iklimi, coğrafi şartları bu unsurlar arasında sayabiliriz. Atasözlerini özellikle edebî noktada değerli kılan durum ise az ve basit cümlelerle “müşahhasan mücerrede giden bir yolla” çok şey anlatma yönüdür (Elçin, 1981: 684). Ömer Asım Aksoy da atasözlerinin kısa, özlü, az sözcükle çok şey anlatan kalıplaşmış ifadeler olduğunu, uzun gözlem ve deneyim sonucu bir yandan doğa olaylarının, sosyal ve toplumsal dönüşümlerin nasıl meydana geldiğini örtük bir şekilde aktarır. Böylelikle bunlardan alınacak dersi bildirdiğini diğer yandan da direkt öğüt veren, toplumun yazılı olmayan kurallarını aktaran yönünün bulunduğunu ifade eder (Aksoy, 1988: 15-19).

Coğrafi bir terim olarak dağı basitçe: “Çevresine göre bir kabartı durumunda bulunan inişli çıkışlı bir yer biçimi” (İzbirak, 1975: 79) şeklinde tanımlayabiliriz. Fakat dağlar, sözlük anlamının çok ötesinde tasavvurları içinde barındırır. Bu tasavvurların çoğunu biçimlendiren etken ise inançtır. Eski çağlardan itibaren Mayalardan Japonlara, Türklerden Cermenlere kadar hemen hemen bütün medeniyetler göz alabildiğince yüksek, heybetli, asimetrik, ıssız, puslu ve sırlarla dolu görüntüye sahip dağlara kutsiyet atfetmiştir. Doğal görünümün oluşturduğu saygının yanı sıra dağlar vadileri, uçurumları, mağaraları ile tehlikeli mekân algısı yaratır. Bu sebepten dağlar ruhların, hayaletlerin, ölülerin; ayrıca yerden yüksekliği, ulaşılmazlığı ve diğer tabiat elemanları ile ilişkisi nedeniyle tanrıların yahut ruhların makamı olarak da düşünülür (Mac Culloch, 1915: 863). Dolayısıyla geneli Tanrı merkezli dağ tasavvurları toplumdaki farklılıklar taşıır. “Bazıları evren tasavvurunun merkezine kozmik dağları yerleştirirken, bazıları da vahyin ve bakışın mekânı olarak, kutsal bir yapı olarak, ilâhîliğin coğrafi tezahürü olarak görür.” (Eck, 2005: 6212). Örneğin Hint mitolojisinde Meru Dağı, tanrıların buluşma yeri ve cennet olarak tasavvur edilir (Dowson, 2000: 216). Babil ve Sümerlerin Ziggurat, Cavalaların Barabudur Çin ve Japonların Budist tapınaklarının mimarisi dağ sembolizminin etkilerini taşıır (Eck, 2005: 6212). Yunan mitolojisinde Olympos dağı Zeus’un makamıdır. Fars mitolojisinde Elbruz Dağı, yerle göğün birleştiği nokta olması sebebiyle kutsaldır (Yıldırım, 2006: 279). Fars, Arap ve Türk mitolojilerinin ortak simgesi hatta İslâmî kaynaklarda da görülen Kafdağı dünyanın direği, yeryüzünün bütün dağlarının hâmîsi olarak tasavvur edilir (Yıldırım, 2006: 444).

Dağın vahyin merkezi olduğu düşüncesi semavî dinlerde de görülür. Çok tanrılı inanç sistemlerinde daha çok paganist öğeler taşıyan dağ tasavvuru semavî dinlerde tanrısal söylem, mucizeler ve peygamberlerin hayatlarıyla değer kazanır. Hz. İbrahim, oğlunu kurban etmek için götürdüğü dağda bir mucize gerçekleşir ve gökten koç iner. Hz. Musa, Tûr-ı Sina’da Allah’la konuşur, Hz. Nuh’un gemisi Ararat Dağı’na oturur, Hz. Peygambere ilk vahyin geldiği yer Hira Dağı’dır. Ayrıca Serv, Uhud ve Ebûkubey’s dağları İslamiyet’in ortaya çıkması ve yayılmasına tanıklık eden dağlardır.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/5

1. Atasözleri ve Dağ Arasındaki İlişki

Atasözleri bir kavmin her tabakasına hitap eden ve ondan bir şeyler koparmış ortak tasavvurun, kültürel birlikteliğin süslü ifadesidir. Bireyin zihnî şekillenmesi ve toplum yaşantısına adaptesini mümkün kılarak ortak kültürün yaşandığı her yerde kılavuz özelliği gösterir. Ne zaman ortaya çıktığı ve nasıl yayıldığı muğlak olan atasözleri için genel kanı, birey üzerinden toplumun uygun gördüğü ifadelerin yahut yaşanmış olayların özünün kısa cümlelere indirgenerek meydana getirildiğidir. Özkul Çobanoğlu, bu oluşum sürecinin ekserisinin ulusların mitolojik tasavvurlarının oluşmaya başladığı evrede ya at başı ilerlediği ya da bu evreden daha önce meydana gelebileceğini belirtir: “*Dahası, atasözlerinin en eski şekillerinin mitlerin modeli oluşturduğu dünya görüşüne bağlı kabullerin, bir örnek üzerinde kalıplaşmış kutsama törenlerine veya ritüele dönüşmeleri sürecinde ve belli düsturlara bağlanış aşamasında da yine atasözlerinin işe koşulmuş olması determinist bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.*” (Çobanoğlu, 2004: 2). En azından bugün için varlığını sürdüren bazı atasözleri için bu görüşe katılmamak mümkün değildir. Hatta biraz daha ileri gidersek birebir mitik düşüncenin ürünü olmayıp daha sonraki dönemlerde oluşturulan atasözlerinde geçmişin hafızasının yansımaları bulmak ihtimal dâhilindedir.

Dağlara verilen önemin kaynağını mitolojik çağlara kadar götürebiliriz. Mitolojik evren kurgusunda tabiat kuvvetleri etrafında inanç modelleri oluşturulmuştur. İnsanoğlu gözünü dünyaya açtığı günden itibaren karşısında hazır bulduğu ve hep devinim içerisinde olan doğaya saygı duymuş ve bu hürmet nedeniyle doğa, hayatın akışı içinde kendini inançsal boyutta ve gündelik pratiklerde göstermiştir. Mitik çağlarda tabiat merkezli inanç sistemi içindeki dağların kutsal bir mekân hüviyetine bürünmesinde kendine has nitelikleri, çevresindeki varlıklardan farklı görüntüsünün insanlar üzerinde oluşturduğu acziyet ve korkuyla karışık hûşû hissinin etkili olduğu söylenebilir. Çünkü insan, Eliade'nin deyişiyle “*en yüce'ye tanrısallık*” atfetme eğilimindedir (Eliade, 2005: 64). İnsan ardını bil(e)mediği ve karşısında acziyet duyduğu şeyleri yüce olarak tanımlar ki gerek Tanrı gerek Tanrı'ya giden yol olarak görülen, içinde birçok sırrı barındırdığına ve merkez (axis mundi) olduğuna inanılan dağlar bu noktada yüce bir kavramdır (Eliade, 1994: 26). İnanç çerçevesinde gerçeküstü bir forma sahip olduğu düşünülen dağlara yüklenen anlam genel itibarıyla yeryüzü ile gökyüzü yani dünya ile cennet arasındaki bağlantıyı sağlamasıdır.

Türklerin inanç sistemi Gök-Yer/Su-Atalar (Yer-Sub) gibi kültürlerle iç içe geçmiştir. Yer/Sub formu içinde yer alan dağlar kutsal olarak kabul edilir. Dolayısıyla Altay ve Tanrı Dağları civarında tarih sahnesine adım atan Türkler (Kafesoğlu, 1997: 50) için dağlar sadece bir coğrafi bir şekil olmaktan çıkarak, toplum-doğa-köken ilişkisini anlatan kültürel bir sembol şeklinde kurgulanır. Hemen hemen her boyun kutsal bir dağı olduğunu belirten Abdülkadir İnan şu ifadeleri kullanır: “*Orta Asya dağlarının çoğu Türkçe veya Moğolca mübarek, mukaddes, büyük ata, büyük hakan anlamlarına gelen sıfatlarla zikrolunurlar. Meselâ, Han Tanrı, Bayan-ula, Buztağ-ata, Boğdu-ula, Burkhan-ula, Othon-Tengere, Iduk Art, Kayrakan, Erdene Ula (Kuttağ) ve başkaları gibi.*” (İnan, 2006: 49).

Yüzyıllar boyunca oluşturulan, etno-kültürel izler taşıyan ve toplumun hafızası olan mitler ve gelenekler yeni bir dinin kabulüyle tamamen silinmez. İslamiyet'i benimseyen Türkler bu noktada İslâm akâidiyle ters düşmeyecek mitleri seçerek yahut uyuşmayan mitleri dönüştürerek İslâm'a uygun hâle getirir (Bayat, 2007: 15). Söz gelişi dağ tasavvuru dönüştürülen mitik inanışlar arasındadır. Anadolu'ya göç eden Müslüman Türkler beraberlerinde dağ kültürünü de taşıır. Hem yerleştikleri coğrafyadaki yükseltilere Orta Asya'dan getirdikleri dağ isimlerini verirler hem de kendilerinden önce yaşayan toplulukların kutsal saydığı dağların kutsiyetine inanırlar¹ (Roux, 2000:

¹ Bu konuyla ayrıca bkz: Hikmet Tanyu, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973.

147). Dağlar bu bakımdan kimlik bilinci oluşturma, onu muhafaza etme görevi üstlenir ve “kültürel bellek”in bir parçası hâline gelir. Assmann bu konuda şöyle der: “*Hatıralar aynı şekilde yaşanan bir mekâna dayanırlar.*” (Assmann, 2001: 42). Kültürünün ve benliğinin oluşumunu sağlayan anavatanlarını bırakıp Anadolu’ya göç etmiş olan Türkler burada eski alışkanlıklarını sürdürecekleri benzeri alanlara yerleşmiş ve bu alanları inanışlarıyla bezemişlerdir. Dağlar da bu inanışların taşınması noktasında bir hafıza mekânı olarak kurgulanmıştır.

Toplumlar, hafızasını ve mitlerle örülü sembolizmini gelecek nesillere aktarılmak üzere estetize eder. Edebî metinlerde/sözlerde örtük şekilde yer alan bu sembolik formlar geleneğin akışı içerisinde yeniden üretilerek dilsel bir imge şeklinde karşımıza çıkar. Atasözleri bu imgesellik içinde edebî yönü olan bir kaynaktır. Atasözleri kısa ve öz olmalarıyla birlikte anlam yoğunluğuna/genişliğine sahiptir. Anlamın bu denli genişlemesinin temelinde edebî metinlere has sanatlı söyleyişin etkisi mevcuttur. Edebî üslubun kullanılması atasözlerinin anlamını zenginleştirdiği gibi akılda kolayca yer edinmesine ve cemiyet arasında yayılmasına zemin hazırlar. Hece vezni, kafiyeler, aliterasyonlar ve edebî sanatlar atasözlerinin temel niteliklerindedir (Oy, 1956: 561-563). Bu minvalde atasözlerine baktığımız zaman benzetme, mecaz yoluyla ya da sarîh bir şekilde tabiat varlıkları üzerinden verilen örneklerin, nasihatlerin, sosyal yaşantıya dair ipuçlarının azımsanmayacak kadar fazla olduğunu görürüz. Örneğin; -her ne kadar günümüzde kullanımı kalmamış olsa da- “*Yer basruki tag, budun basruki beg.*” (Kâşgarlı, 2006: 466) ve “*Dağ, ovanın süt anasıdır.*” (Soykut, 1974: 67) atasözleri Türk düşüncesinde dağların kozmik önemini ve doğa ile ilişkisini ortaya koyar. İlk atasözünde dağ yerin sarsılmasını, karaların birbirinden kopmasını engellemesi açısından iktidar sahibi bir varlıktır. İkinci atasözündeki dağ imgesi ise hayatın önemli bir parçası konumundadır. Pratikte dağların ovaları beslemesi su kaynaklarının çıkış noktası olmasından ileri gelir. Diğer yandan eğer ova volkanik bir dağın eteğinde ise mineral bakımından zengin lavların ovaya yayılması verimliliği sağlar. Her ne kadar dağlar görüntüsü, kahve tonlarındaki rengi ile verimsizliği, çoraklığı çağırırsa da işlevselliği bakımından bereketin simgesidir.

Çeşitli kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla atasözlerinde geçen dağ kavramı genellikle nitelikleri bakımından benzetilen unsur ve metafor olarak kullanılmış olmasına rağmen kavramın benzetme yönleri farklılık gösterir.² Çalışmamızda dağın mecazî anlamlarından ziyade bu temsil değerini ortaya çıkaran benzetme yönünü ele almaya çalışacağız. Çünkü atasözleri kalıplaşmış formlar değildir. Az ve basit bir kurguyla çok şey anlatabilen bu sözler farklı olaylar/durumlar karşısında farklı manalara bürünebildiği için anlam esnekliğine sahiptir (Erdem, 2010: 35). Dolayısıyla bu çalışmada dağ kavramının atasözlerinde anlam esnekliğini sağlamanın ön koşulu olan mekânsal işlevlerini inceleyeceğiz.

2. Atasözlerinde Dağın Mekânsal İşlevi

Atasözlerinin toplum tarafından yüzyıllar süresince meydana getirilen imgeselliğini ve kendine özgü anlam dinamizmi oluşturan nedenselliği çözmek güçtür. İlk başlarda küçük bir anlam çekirdeğine sahipken günlük hayatta dolaşıma sokulan bu sözler günümüze gelene kadar anlam bakımından adeta çığ gibi büyümüş ve bünyesindeki anlam çekirdeğini zamanla içinde eritmiş/dönüştürmüştür. Bu durumu dağ imgesi özelinde ifade edecek olursak dağların ilk anlam biçiminin oluşturulmasında bir fenomen olarak gözü cezbetmesi ve sonrasında ise günlük hayatın ve inanç sisteminin merkezine konumlanması şeklinde ifade edilebilir. Çünkü gözün algıladığı gerçek, çeşitli âmillere birlikte yoğrularak farklı zaman ve mekânlarda ortaya çıkar. Gaston Bachelard da mekânın imgeselliğini oluşturan sebeplerden biri olarak mekânın geometrik boyutlarına değinir. Hatıraları da içinde barındıran bu mekânların özelliği ise insanları kendine çekmesidir. Bu tür

² Ömer Asım Aksoy ve İ. Hilmi Soykut’tan yapılan alıntılarda atasözlerinin numarası, Ragıp Soysal ve Hüseyin Kâzım Kadri’den yapılan alıntılarda ise atasözünün geçtiği sayfa numarası verilmiştir.

mekânlardan biri de görece büyük, dış dünyaya ait mekânlardır (Bachelard, 1996: 26). Anadolu'ya gelen Türklerin ilk olarak coğrafi mekânların adını değiştirmelerini bu minvalde düşünebiliriz.

Atasözlerinde mekân olarak dağ imgesinin kullanımı en çok heybeti ve yüksekliği itibariyle işlenmiştir. Temsil edilen olgu ile birlikte yüceliğin vurgusu ana düşünceyi destekler niteliktedir. Yani yüksekliği dolayısıyla görüntüsünün korkutucu ve aşılamayacak oluşu aktarılmak istenen düşüncenin etkisini arttırmak için kullanılır. Bu çerçevede işlenen atasözlerinde dağ; bilginin, istişarenin, tavsiyenin değeriyle özdeşleştirilir. Mitolojik çağlardan itibaren yüksekliği ve ulaşılmazlığı dolayısıyla tanrısal makam olarak görülen dağlar, bu tanrısallık sebebiyle bilgeliği de kaynağı ve temsilidir. Elde edilmesi zaman ve yetenek isteyen en büyük hazine olan bilginin önünde hiçbir engelin duramayacağı, bilgeliğin değeri ve bu konuda olgunluğa ulaşamamış kişiler atasözlerinde dağ metaforu ile anlatılır:

Alçak yerde tepecik kendisini dağ sanır (Aksoy, 211).

Dağ ne kadar yüce olsa yol üstünden aşar (Aksoy, 847).

Danışan dağı aşmış, danışmayan yolu şaşmış (Aksoy, 853).

Ağır giden dağlar aşar (Soysal, 22).

Atalar sözü tutan yüce dağlar aşar (Soysal, 55).

Dağ meyvası acı da olsa devadır (Soysal, 122).

Keçiye rakı içer, dağda kurt avına çıkar (Soysal, 273).

Atasözlerinde dağların yüceliğini gölgede bırakacak bir diğer kavram maddiyattır. Mal varlığı dünyada insanoğlunun elinde tuttuğu gücü temsil eder ve bu iktidar araçları evrenin somut, kudretli duran kütlesi dağdan daha üstündür ve ona galebe çalar:

Zengin arabasını dağdan aşırır, züğürt ovada yolunu şaşırır (Aksoy, 2643).

Akçalı adamdan dağlar korkar (Soysal, 26).

Paraya dağlar yol verir (Soykut, 3393).

İnsana sıkıntı veren her hâl, ıstırapların bitmez tükenmezliği ve ölüm dağların yüceliğiyle ilişkilendirilir. Hüznün varlığı özellikle Türk edebiyatında da çok sık kullanılan dağ-duman metaforuyla işlenmiştir. Dağ, bireyi; duman ise insanın hayat boyu karşılaştığı sıkıntıları yansıtır. Dağın yok olması yahut devrilmesi ise ölümü çağırıştır:

Dağ başından duman eksik olmaz (Aksoy, 840).

Yüksek dağın başı dumanlı olur (Aksoy, 2624).

Zora dağlar dayanmaz (Aksoy, 2659).

Dağ başında duman, insan başında yaman eksik olmaz (Soysal, 121).

Dağ devrildi, duman savruldu (Soysal, 121).

Ölüm, dağ göçürür (Soysal, 342).

Dağdan üstün dağ varmış, dertten üstün dert varmış (Soykut, 2523).

Kişiye keder değer, dağ doruğuna rüzgâr değer (Kaşgarlı, C:III, 360).

Hüzün ve buhran sadece dağ-duman metaforuyla değil ayrıca dağ-kar ilişkisiyle de ortaya konur. Yağan kar dağlara olağandan farklı görüntü verir. Kış mevsiminin gelişi ilk olarak dağların

zirvesine yağın karla anlaşılır. Azamet sahibi, şeklen değışmez olarak idrak edilen dağlar, karların yağmasıyla birlikte beyaza bürünür. Fakat bu durum dağlar için muvakkat bir görüntüdür. Türk kültüründe beyaz renk temizliğin, yüceliğin, kutsallığın simgesi olmakla birlikte ölüm gibi türlü kederleri ifade eden mâtem rengidir (Çoruhlu 2010: 213). Doğadan insana yapılan aktarımla dağ genellikle insana benzetilirken dağlardaki kar ise sıkıntıyı, kederi ve güvensizliği ifade eder:

Allah dağına göre kar verir (verir kışı) (Aksoy, 233).

Dağ başına kış gelir, insanın başına iş gelir (Aksoy, 839).

Alçak dağlara kar yağsa kış değil mi, kişi kendi halini bilse hoş değil mi (Soysal, 32).

Bir baş, bir karlı dağ (Soysal, 87).

Elin arı, dağın karı (Soysal, 160).

Güvendiğimiz dağlara kar yağdı (Soysal, 199).

Ölçüleri ve kapladığı yer bakımından yeryüzünün heybetli nesnelere arasında yer alan dağların atasözlerinde yüksekliğinden sonra en çok benzetilen yönü büyüklüğüdür. Bu gibi benzetmelerde genellikle çokluk ve küçümseme anlamlarında kullanılır:

Dağ yürümezse abdal yürür (Aksoy, 848).

Dostluk dağca, hesap kılca (Aksoy, 1000).

Hazıra dağlar dayanmaz (Aksoy, 1387).

Lafla pilav pişerse deniz (dağ) kadar yağı benden (Aksoy, s. 1964).

Tavşan dağa küsmüş, dağın haberi olmamış (Aksoy, s. 2386).

Dağ (doğura doğura bir) fare doğurdu (Aksoy, 3758).

Kalpten büyük dağ olmaz (Soysal, 259).

Dağlar kadar günaha darı kadar iman (H.K.K., 386).

Dağlar nitelikleri bakımından bereketin kaynağı olsa da bazı atasözlerinde özü itibariyle çorak, ancak işlendiği zaman verim alınacak yerdir. Zaten görüntü itibariyle dağlar tarıma elverişli alanlar değildir. Fakat dolaylı olarak verimin ve bereketin kaynağıdır. Dağın yüksek olmasından mütevellit rüzgârı bolca alacağından dağ başından harman yapmak mahsulü azaltmıştır. Dağın bu manada kullanılan imgesel değeri gayreti, beceriyi, çalışkanlığı öncelemesi; yapılan eylemin niteliği ve sonucunun iyi hesaplanmasıdır:

Bakarsan bağ, bakmazsan dağ olur (Aksoy, 497).

Dağ başına harman yapma, savurursun yel için, sel önüne değirmen yapma, öğütürsün sel için (Aksoy, 838).

Dağda bağın var, yüreğinde dağın var (Aksoy, 841).

Arıya bak bal olsun, dağa bak bağ olsun (Soysal, 46).

Aşısız bağa bağım var diye güvenme, ağaçsız dağım var diye kıvrınma (Soysal, 53).

Aşısız bağdan, otsuz dağdan ne beklenir (Soysal, 53).

Dağ başında harman savrulmaz (Soysal, 121).

Gönül hoş olunca dağ üstü bağ olur (Soysal, 192).

Turkish Studies

Dağ, ovanın süt anasıdır (Soykut, 118).

Ne dağda bağım var, ne çakallardan devam var (Soysal, 328).

Tembele eşik dağ geçidi olur (Kaşgarlı, 42).

Dağların haşmeti, vakûrâne duruşu onun yere mıh gibi çakılmasından yani sabitliğinden gelir. Zaten dağları insanoğlunun nezdinde değerli kılan etken yüzyıllara meydan okuyan kalıcılığıdır. Özellikle insan ilişkilerinin biçimini betimlemede, bir şeyin değerini ifade etmede ve toplum-yönetici ilişkisini tanımlamada dağın sabitliği metafor olarak kullanılır.

Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur (Aksoy, 843).

Dağları ıssız sanma, körleri gözsüz sanma (Aksoy, 846).

Dağ dağ (taş taş) üstüne olur, ev ev üstüne olmaz (Aksoy, 844).

Dağ yürümezse abdal yürür (Aksoy, 848).

Dağ kementle eğilmez, deniz kayıkla çevrilmez (Soysal, 122).

Yer basrukı tag, budun basrukı beg (Kaşgarlı, 466).

Dağlar yüksekliği, büyüklüğü, sabitliği bakımından gücün sembolüdür. Halk edebiyatında da özellikle Köroğlu ve Dadaloğlu etrafında işlenen hikâyelerde dağ, iktidar sahipleriyle yaşanan çatışmada kahramanın sığındığı korunaklı mekân, otoriteye başkaldırının simgesidir. Azameti ve heybetiyle eşkiyaya, topluma karşı yabancılaştıran bireye güç veren dağlar atasözlerinde niyet ve davranış usulünün mekânı olarak karşımıza çıkar.

Dağda gez; belde gez insafi elden bırakma (Aksoy, 842).

Aşkın varsa dağlara düş (Soysal, 53).

Söz var, dağa çıkarır; söz var, dağdan indirir (Aksoy, 2305).

Dağların korku menşeiili saygı hissiyatı uyandırmasında ıssız, engebeli, yabanî hayatın/hayvanların, yalnızlığın temsil mekânı olması etkilidir. Bazı atasözlerinde dağlar medeniyetten uzak kalmış görgüsüz, cahil, kaba ve toplumsal kurallara riayet etmeyen kimselerin yaşadığı yer olarak gösterilir:

Ahlatın (armudun) iyisini (dağda) ayılar yer (Aksoy, 143).

Dağ adamı, hasta eder sağ adamı (Aksoy, 837).

Korku dağları bekletir (aşırır) (Aksoy, 1858).

Çobanın “çıt” dediği keçi olsa, dağ taş sürü kesilir (Soysal, 114).

Dağdaki gelir bağdakini kovar (Soysal, 121).

Dağdan inme yörük, ne erik bilir, ne koruk (Soysal, 121).

Ayrıca atasözlerinde anlatımı güçlendirmek için “dağ taş” ikilemesi bütünü, çokluğu ve câmidi ifade etmek için kullanılır:

Estiği kadar yağsa dağı taşı sel alır (Soysal, 170).

Gafil çobana dağ, taş kurt kesilir (Soysal, 183).

Her “ay” dediği keçi olsa, dağ taş keçi olurdu (Soysal, 213).

Turkish Studies

İnsanın çektiğini dağ taş çekemez (Soysal, 240).

İftira dağdan taştan ağırdır (Soysal, 232).

Dağlar dik ve engebeli yapısıyla ilerlenmesi meşakkatli yolu temsil eder. Bu tasavvurun kaynağını yine mitolojide buluruz. Antik çağlarda dağların dünyanın merkezi olduğu düşüncesinden dolayı tapınaklar ya dağlara benzetilerek ya da dağların yamacına yahut zirvesine inşa edilirdi. Bundan ötürü merkezdeki kutsal yapıya ulaşarak arınmak isteyen kişi yolunu kendi bularak, belirli zorlukları ve tehlikeleri atlatması gerekir ki tinsel gelişimini tamamlayabilsin (Eliade, 1994: 31). Dolayısıyla dağlar, insanların içinde düştükleri durumu ifade edebilmek için zorluk mekânı olarak kurgulanmıştır:

Dağdaki kekliğin bini bir paraya (Aksoy, 845).

Dağa çıkan düz(lük) aramaz (Soysal, 121).

Dağ çalısız, yol delisiz olmaz (Soysal, 121).

Dağ, ıssız olması, yabancı hayatın, merkeze karşı taşranın sembolü olduğundan günlük hayatın kurgulandığı merkezden uzaktır. Yaşam alanlarına uzaklığı dağlara çeşitli metaforik anlamlar yükler. Bu noktada atasözlerinde dağ birlikte yaşamının önemi, gurbet, ayrılık, gerçeklik algısı, kişinin alakasız bir olay sebebiyle itham edilmesi anlamlarına gelecek şekilde mecazen kullanılır:

Adam adama gerek olmasa her biri bir dağ başında olurdu (Aksoy, 66).

Görünen dağın (köyün) uzağı olmaz (Aksoy, 1295).

Sağ olsun da dağ ardında olsun (Aksoy, 2208).

Taş altında olmasın da dağ ardında olsun (Aksoy, 2372).

Dağda gezen ayıya da rast gelir, dayıya da (kurda da) (Soysal, 121).

Dağdaki kurt dolaşır, boku bize bulaşır (Soysal, 121).

Eşek dağda ölür, zararı (kokusu) eve gelir (Soysal, 173).

Ayrıca dağların kullanıldığı atasözlerinde anlam yoğunluğunun ve çeşitliliğinin sağlanması amacıyla dağlardaki vahşi yaşamla ilgili kurulacak mecazlarda dağ-hayvan metaforu kullanılır:

Çoban aldı bağa gitti, kurt aldı dağa gitti (Soysal, 114).

Tavsan dağda, suyu ateşte (Aksoy, 2386).

Dağda gezen ayıya da rast gelir, dayıya da (kurda da) (Soysal, 121).

El uğursuz olmaz, dağ kurtsuz olmaz (Soysal, 164).

Kurt dağında vahşi olur (Soysal, 306).

Dağ tavşansız olmaz (Soykut, 67).

Atasözlerinde dağlarla bağlantılı olarak en çok kurttan bahsedilir. Kurt, Türk mitolojisinde soy başlangıcı, kılavuz olarak anılmakla birlikte “*hem Bozkurt’un şahsında bir kültürel kahraman hem de insanları hastalıklardan koruyan bir güçtür.*” Yine Beydili, Hunların kurtlarla anılan dağa taptığını; Çin kaynaklarında eski Türklerin yurdu koruduğuna inandığı dağ ruhunun, kurt başlı olarak tasvir edildiğini aktarır (Beydili, 2004: 350-352). Zaman içerisinde inançsal boyutu kaybolan kurt, süreç içerisinde Türk devletlerinin sembolü haline gelmiştir (Ögel, 2010: 115). Türk kültüründe kurda ilahî bir paye biçilmesi, dağın tanrısal bir makam oluşuyla birlikte düşünülürse; Türeyiş

efsanesinde kurdun, elleri ve ayakları kesilmiş son Türk'ü muhafaza etmek ve bakımını sağlamak için mağaraya götürmesi, her ikisinin de göksel anlamlara sahip olması gibi iç içe geçmiş olaylar silsilesi dağ-kurt ilişkisinin varoluş ve inanç sembolizmi açısından birbiriyle bağlantılı olduğunu ortaya koyar.

SONUÇ

Atasözleri toplumun genel düşünce iklimini, felsefesini ortaya koyan; sosyal hayatla ilgili deneyimleri gelecek nesillere aktaran anlam formuna sahip, söyleyeni çoğunlukla belli olmayan toplumun kültür havzasında yoğrulmuş sanatlı sözlerdir. Bu sözlerde kullanılan kavramların başlangıçta bir gerçeklik olgusundan hareket etmesi muhtemeldir. Kültürel akış içerisinde zamanla gerçeklikle bağı koparılan nesne mücerretten bir hâle bürünerek umumiyetle benzetme olarak kullanılır. Yani nesne silikleştirilerek anlamsal perspektifler öne çıkar. Fakat şu da bir gerçektir ki toplumun benimsemediği, hafızasına yerleştirmedeği nesnelere sanat malzemesine dönüşmez. Cemiyetin fikrî cephesini, dilini, kültürünü günlük yaşam dinamiklerinden ve en önemlisi coğrafyadan ayrı tutamayız. İbn-i Haldun'un dediği gibi "*coğrafya kaderdir*". Toplumun gündelik yaşamından tatalım da sanatına, estetik anlayışına kadar her şeyde coğrafi etkiyi bulabiliriz. Türklerin kaderi de dağlık bir coğrafya olan Orta Asya'da başlar. İnanç sistemlerinin bir köşesine ilişirirler ve kutsal sayarlar. Anadolu'ya göç ettiklerinde yine karşılarında yüce dağları bulurlar. Kültür havzasının değişimiyle birlikte hem Anadolu'da ayrıca bir dağ inancıyla karşılaştılar hem de İslâmiyet öğretilerinde de dağların sembolik anlamlarını öğrendiler. Özellikle din kavramlarla dağ metaforunu süslediler. Örneğin; "Dağ yürümezse abdal yürür", "Dağlar kadar günaha darı kadar iman" atasözleri İslâmiyet'in etkisiyle oluşturulmuştur. Dolayısıyla dağlar artık nesnelere üstü hâle gelerek kavramsallaşır. Bu etkiyi yazılı-sözlü kültür ürünlerinde ve ayrıca atasözlerinde çokça görmemiz mümkündür. Mekânsal özellikleriyle ilk başta karşımıza çıkan dağ atasözlerinin yapısı sebebiyle çeşitli söz sanatlarıyla yoğrulmasıyla soyut anlama bürünür. Bu atasözlerinde dağ genel itibarıyla metaforik anlam bağlantılarıyla örülmüş yapının parçası şeklindedir. Dağ, atasözlerinde genel itibarıyla yüksekliği, büyüklüğü, ıssızlığı, engebeli, yalnızlığı, yabaniliği, uzaklığı, sabitliği dolayısıyla mecaz anlamlar kazanır. Tek başına kullanıldığı gibi direkt yahut dolaylı şekilde bağlantılı olduğu tabiat elemanlarıyla birlikte kullanımı da göze çarpar. Verilmek istenen düşünceyi zenginleştirmek için dağla tabii münasebeti bulunan kar ve hayvanlardan da kurt dağla birlikte en çok kullanılan unsurlardır. Ayrıca anlamı güçlendirmek ve düşüncenin etkisini arttırmak için atasözlerinde dağ metaforu yükseklik-alçaklık, büyüklük-küçüklük gibi zıtlık ilişkisi oluşturulacak şekilde kullanılır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ömer Asım, (1988), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I (Atasözleri Sözlüğü), İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Assmann, Jan, (2001), Kültürel Bellek, çev: Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bachelard, Gaston, (1996), Mekânın Poetikası, çev: Aykut Derman, Kesit Yayıncılık, İstanbul.
- Bayat, Fuzuli, (2007), Türk Mitolojik Sistemi (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi), Cilt I, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Beydili, Celal, (2004), Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, çev: Eren Ercan, Yurt Kitap-Yayın, Ankara.
- Çobanoğlu, Özkul, (2004), Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

- Çoruhlu, Yaşar, (2010), Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Kabalcı Yayınevi, 3. bs., İstanbul.
- Dowson, John, (2000), A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion Geography, History and Literature, D.K. Printworld (P) Ltd., 2. impression, New Delhi.
- Eck, Diana L., (2005), “Mountains”, Encyclopedia Of Religion, Ed: Lindsay Jones, Vol: 9, Macmillan, 2nd ed., New York, s. 6212-6215.
- Elçin, Şükrü, (1981), Halk Edebiyatına Giriş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Eliade, Mircea, (2005), Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi), çev: Doç. Dr. Mustafa Ünal, Serhat Kitabevi, Konya.
- _____, (1994), Ebedi Dönüş Mitosu, çev: Ümit Altuğ, İmge Kitabevi, Ankara.
- Erdem, Servet, (2010), Atasözlerinde Metaforların İşleyişi, Milli Folklor, Yıl: 22, Sayı 88, s. 33-37.
- İnan, Abdülkadir, (2006), Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. bs., Ankara.
- İzbrak, Reşat, (1975), Coğrafya Terimleri Sözlüğü, Mektupla Öğretim Merkezi Yayınları, Ankara.
- Kadri, Hüseyin Kâzım, (1943), Türk Lûgati –Türk Dillerinin İştikakı ve Edebî Lûgatleri-, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim, (1997), Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyat, 16. bs., İstanbul.
- Kâşgarlı Mahmûd, (2006), Divanü Lûgat-it Türk, çev: Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, 5. bs, Cilt III, Ankara.
- MacCulloch, J. A., (1915), “Mountain, Mountain-Gods”, Encyclopedia of Religion and Ethics: Life and Death - Mulla , Ed: James Hasting - John A. Selbie - Louis H. Gray, Vol VIII, T&T Clark, Edinburg, s. 863-868.
- Oy, Aydın, (1956), “Atasözlerinin Edebi Değeri”, Türk Dili, Cilt: V, Sayı: 57, Haziran, s: 561-563.
- Ögel, Bahaeddin, (2010), Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu, Cilt II, 5. bs., Ankara.
- Soykut, İ. Hilmi, (1974), Türk Atalar Sözü Hazinesi, Ülker Yayınları, İstanbul.
- Soysal, Ragıp, (1971), Türk Atasözleri, Aynur Matbaası, Ankara.
- Yıldırım, Nimet, (2006), Fars Mitolojisi Sözlüğü, Kabalcı Yayınevi, 1. bs., İstanbul.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- Bulut, B. (2017). “Türk Atasözlerinde Dağ Kavramının Mekânsal İşlevi / Spatial Function of the Concept of Mountain in Turkish Proverbs”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı) Volume 12/5, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11528>, p. 111-122.